

УДК 343.137

DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.157-165

А. М. Лазебний,*канд. юрид. наук,**доцент кафедри кримінального права та процесу**e-mail: a_lazebna15@gmail.com***ORCID ID 0009-0006-0136-3251;****О. Р. Небесна,***студентка групи ПБ-20-1**e-mail: lenanebesna79@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-5596-4024;****О. А. Коцюба,***студентка групи ПБ-20-3,**Державний податковий університет**e-mail: kotsyubaolga@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-4811-044X**

ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

У статті розглянуто концептуальні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Проаналізовано використання спеціальних знань та навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Також визначено загальні засади щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлено теоретичні основи практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Акцентовано увагу на судових експертизах та їх видах, особливо на судово-екологічній експертизі. Досліджено завдання судово-екологічної експертизи, яке полягає у встановленні причинного зв'язку між станом здоров'я людини, його змінами та шкідливим впливом навколишнього природного середовища, спричиненого антропогенною діяльністю.

Розслідування порушень правил екологічної безпеки вимагає застосування спеціальних знань із різних наукових галузей, оскільки коло об'єктів дослідження по вказаних справах надзвичайно різноманітне. Відповідно було доведено, що ефективне використання спеціальних знань за правильного підходу до розслідування забезпечить результативне розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальні правопорушення проти довкілля, судові експертизи, судово-екологічна експертиза, екологічна система, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. З кожним роком питання взаємин людини з природою все більше ускладнюються. Прогреси технічного та промислового характеру зумовлюють надходження значної кількості забруднень у біосферу, що зі свого боку шкодить екосистемі та відповідно їй загрожує здоров'ю людей. Безумовно, варто врахувати, що ситуація сьогодення в Україні також зумовлена й екологічною злочинністю. Правопорушення проти довкілля оцінюють як такі, що не становлять вагомої суспільної небезпеки, а тому відповідно і питання протидії та розробки дієвих механізмів не постають на відповідному рівні. Розкриття цієї теми є надзвичайно актуальним та важливим на сьогодні, адже внаслідок збройної агресії росії проти України кримінальні правопорушення проти довкілля фіксують майже щодня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження галузі питання розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, проблематику та використання відповідних знань під час розслідування у своїх працях висвітлювали І. І. Кравчук, С. І. Сімакова, І. В. Малишко, О. В. Пчеліна, В. Б. Пчелін та інші.

Постановка завдання. Метою є аналіз використання спеціальних знань та навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, розкриття загальних засад щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлення теоретичних основ практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Від початку 24 лютого 2022 року екосистема України зазнає нищівного характеру з боку агресора. Щоб злочини не залишилися безкарними, а відповідно завдана шкода – невідшкодованою, вагома роль покладається на правоохоронні органи щодо виявлення, фіксування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Для кращого розуміння цього питання та подальшого його дослідження варто дати дефініцію поняттю «кримінальне правопорушення проти довкілля».

Отже, кримінальне правопорушення проти довкілля – це суспільно-небезпечні діяння, що посягають на довкілля та його компоненти, раціональне використання й охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, а також на екологічну безпеку населення та територій, і полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля.

Якщо свідчити про використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, то їх, зі свого боку, поділяють на дві форми, а саме процесуальну і непроцесуальну [1, с. 522].

Процесуальна форма виражається:

- у залученні спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як спеціаліста у виконанні дослідження і наданні відповідного документа [2];
- в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як експерта з метою виконання експертного дослідження [2].

Крім процесуальної взаємодії слідчого та спеціаліста, є й непроцесуальна форма, яка полягає в отриманні консультацій із різних питань, що виникають у слідчого в процесі розслідування, наприклад обговорення формулювання питань, які необхідно поставити перед допитуваним або які повинні бути винесені на вирішення призначуваної експертизи. Варто зауважити, що на ті питання, які будуть поставлені експертові, слідчий і отримає відповідь, і задля того, щоб не призначати додаткові експертизи, такі питання в першочерговій експертизі повинні бути узгоджені наперед [1, с. 522].

Загалом планування досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля передує відповідному визначенню щодо використання спеціальних знань у розслідуванні та має доволі вагоме значення. План розслідування у кримінальному провадженні повинен бути ретельно продуманий, адже слідчі (розшукові) дії мають відтворювати тактичний задум слідчого, відображати внутрішню логіку слідства. Цей етап вирішує відповідні завдання, а саме:

- визначення ефективних заходів щодо розслідування кримінальних правопорушень;
- забезпечення об'єктивності повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення;
- своєчасне та результативне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням особливостей кожного провадження;
- забезпечення найефективнішого поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування й оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань;
- сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних підрозділів та ін. [3, с. 7].

Неможливо не виділити, що після важливим етапом розслідування кримінальних правопорушень є також огляд місця події, адже це єдина слідча (розшукова) дія, яку можна провести до внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань. Ретельний огляд місця події передбачає отримання невід'ємних та важливих слідів вчинення кримінального правопорушення й інших ґрунтовних об'єктів, що можуть бути залучені до справи, і, відповідно, вже після цієї процедури можливе використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довілля. Ефективне розслідування протиправних діянь проти довілля неможливе і без застосування науково-технічних засобів, оскільки вони аналогічно забезпечують відповідну доказову базу у кримінальному провадженні.

Для подальшого використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довілля необхідно також з'ясувати ряд обставин, зокрема:

- який об'єкт було забруднено;
- у чому саме виявилось забруднення;
- які наслідки сталися в результаті порушення правил скидання у водоймища шкідливих відходів виробництва або шкідливих викидів в атмосферу;
- які матеріальні збитки заподіяні в результаті цих дій;
- чи містить це порушення ознаки складу злочину;

- місцезонашування безпосереднього джерела забруднення, характер його діяльності й технології виробництва;
- час викиду відходів і виявлення його наслідків;
- які спеціальні правила порушені;
- хто винуватий у їх порушенні;
- які обставини сприяли цьому порушенню [1, с. 523].

Розглянувши основні питання щодо розслідування, у яких можуть використовуватися спеціальні знання, варто більш детально розгорнути саме поняття спеціальних знань, надати ключову характеристику та загалом охарактеризувати їх місце в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Спеціальні знання в розслідуванні кримінальних правопорушень використовують тоді, коли виникає потреба у залученні фахівців неюридичного профілю, адже у відповідних випадках власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів і методів виявляються недостатніми для результативного збирання, аналізування, оцінювання й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

В умовах сьогодення екологічна система України потерпає від інтенсивного забруднення та й загалом знищення природи та довкілля. Йдеться про забруднення довкілля різними відходами виробництв та іншими шкідливими речовинами, забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря та водойм, незаконного полювання, заняття рибним, звіриним або іншим промислом, незаконного вирубування лісу й іншого негативного впливу антропогенної діяльності на довкілля. Як зазначалося вже вище, використання спеціальних знань під час розслідування екологічних злочинів набуває дедалі більшої ваги, зокрема у формі проведення судово-екологічної експертизи.

У розслідуванні кримінальних правопорушень можуть бути призначені судові експертизи, які потребують використання спеціальних знань. Судово-грунтознавча, судово-біологічна, судово-хімічна, агротехнічна, інженерно-технічна, технологічна, токсикологічна та інші, а останнім часом дедалі більше спостерігається тенденція до впровадження у практику такого терміна, як судово-екологічна експертиза, який уже було згадано вище в цьому дослідженні.

У кримінальному провадженні експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України) [2].

У деяких визначених законом випадках відповідна експертиза повинна бути проведена обов'язково. Так, наприклад, судова експертиза обов'язкова для (ч. 2 ст. 242 КПК України):

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;

– визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

– встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

– визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [2].

Як зазначають у своїй праці Р. П. Олійничук та А. М. Лис, судову експертизу варто визнати найефективнішим засобом виконання слідчих завдань у справах про кримінальні правопорушення проти довкілля [4, с. 77]. Неможливо не погодитись, адже завдяки судовим експертизам визначають багато чинників, які загалом впливають на подальше розслідування.

Якщо свідчити про судово-екологічні експертизи, то їх головним завданням є встановлення причинного зв'язку між станом здоров'я людини, його змінами та шкідливим впливом навколишнього природного середовища, спричиненого антропогенною діяльністю. Проведення судової еколого-санітарної експертизи має принципове значення для вирішення питання щодо відшкодування шкоди здоров'ю громадян від несприятливого впливу навколишнього природного середовища [5, с. 34].

Також важливо зазначити, що за допомогою судово-екологічної експертизи можна не лише встановити обсяг негативних наслідків для навколишнього природного середовища, а й виявити можливі причини та наслідки вчиненого злочинного правопорушення.

Отже, судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, сутністю якої є спеціальне дослідження, спрямоване на встановлення пов'язаних із порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, значних матеріальних збитків, забруднення навколишнього середовища, а також до інших тяжких наслідків, проведене у передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних наук особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [6, с. 324].

Розкривши поняття судово-екологічної експертизи, стає зрозумілим, що ця експертиза дає змогу встановити важливі фактичні обставини допущених правопорушень у сфері екології, розкрити причинні зв'язки між екологічними правопорушеннями та негативними наслідками, що настали в результаті.

Для глибшого дослідження цього питання варто також визначити та зазначити об'єкти досліджень судово-екологічної експертизи, це можуть бути:

– локальна ділянка місцевості, де було виявлено ознаки негативного антропогенного впливу;

- проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенно-порушеного об'єкта довкілля;
- зразки флори та фауни, що зазнали негативного антропогенного впливу;
- різноманітні механізми, обладнання та деталі з місця, де відбулася подія чи настали її наслідки;
- технічна документація, технологічні регламенти й акти перевірки екологічного стану об'єктів;
- результати обстеження об'єктів довкілля санітарно-епідеміологічними, природоохоронними та іншими спеціально уповноваженими органами [6, с. 324].

У своєму дослідженні В. Г. Макарчук зазначає, що кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за екологічні злочини, мають досить складну диспозицію. Для їхньої реалізації потрібні достатні знання й досвід, зокрема й придбаний під час проведення судово-експертних досліджень, що визначає високу значущість спеціальних знань для їх ефективного розслідування, а також обумовлює широкий спектр навичок, яких потребує застосування цих знань. Розслідування порушень правил екологічної безпеки вимагає застосування спеціальних знань із різних наукових галузей, оскільки коло об'єктів дослідження за вказаними справами надзвичайно різноманітне [7, с. 115].

Проаналізувавши основні складові розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, обґрунтувавши важливість питання судових експертиз, зокрема судово-екологічних, та використання спеціальних знань під час розслідування, варто висвітлити також і питання важливості вдосконалення механізмів щодо протидії злочинності проти довкілля та щодо ефективнішого розкриття кримінальних правопорушень.

Як зазначають у своїй праці О. В. Пчеліна та В. Б. Пчелін, щодо з'ясування та доказування наслідків злочинів проти довкілля та їх причинного зв'язку зі збройною агресією росії розмір завданих екосистемі України збитків є одним із пріоритетних завдань органів досудового розслідування [8, с. 214], а відповідно й акцентування уваги щодо розкриття цих злочинів є обов'язковим завданням.

Задля успішного розкриття цих кримінальних правопорушень варто приділяти особливу увагу плануванню самого розслідування на початковому етапі розслідування, висуненню типових слідчих ситуацій, версій та їх перевірці. Організація та плануванню кримінальних правопорушень проти довкілля передбачає оптимізацію праці слідчого або навіть групи слідчих із залученням оперативних підрозділів, спеціалістів (експертів) та інших осіб, коло яких визначено законом, адже пов'язано зі складністю проведення огляду, допиту, слідчого експерименту, обшуку, провадженням експертиз у кримінальних правопорушеннях проти довкілля [1, с. 525].

Також відповідне акцентування уваги на судових експертизах, особливо на судово-екологічних, дає вагомий внесок у подальше розслідування. Ефективне використання спеціальних знань, за правильним підходом до розслідування, забезпечить результативне розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля.

Висновки. Отже, підсумовуюче вищезазначене, можна зробити висновок, що аналіз використання спеціальних знань і навичок під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, розкриття загальних засад щодо здійснення розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та висвітлення теоретичних основ практичної реалізації забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля показали, що задля ефективного розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля варто надавати значення кожному зі складових елементів розслідування. Особливу увагу варто приділяти застосуванню спеціальних знань, тобто залучати експертів та спеціалістів для консультації, а вже після приймати рішення щодо відповідного кримінального провадження, адже консультація може слугувати тільки підставою для прийняття певних тактичних або процесуальних рішень. Також можлива рекомендація щодо вдосконалення вже наявних положень і засобів криміналістичної техніки, тактики та методики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімакова С. І., Малишко І. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 521–525.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 24.08.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Оргинський В. Особливості планування розслідування злочинів у сфері економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 4–10.
4. Олійничук Р., Лис А. Роль судових експертиз в розслідуванні забруднення атмосферного. *Актуальні проблеми правознавства* : зб. наукових праць. Тернопіль, 2021. С. 76–78.
5. Ринкова О. В. Види судово-екологічної експертизи та завдання, що вирішуються в ході її проведення. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 34–39.
6. Кравчук І. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. *Криміналістика*. 2018. С. 322–326.
7. Макачук В. Г. Нові напрями судово-експертної діяльності: судові експертизи екологічного спрямування. *Вісник ОНДІСЕ*. 2019. № 5. С. 114–119.
8. Пчеліна О., Пчелін С. Особливості відкриття кримінального провадження щодо злочинів проти довкілля, пов'язаних зі збройною агресією росії. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : зб. матер. наук.-практ. конф. Кропивницький, 2023. С. 211–214.

REFERENCES

1. Simakova S. I., Malyshko I. V. Obligations of conducting investigative (search) actions in criminal proceedings against the environment. *Legal scientific electronic journal*. 2022. № 8. P. 521–525.
2. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 04.13.2012 № 4651-VI : as of 08.24.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of application: 10.13.2023).
3. Ortynskyi V. Peculiarities of planning the investigation of crimes in the sphere of economics. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Legal sciences*. 2017. № 861. P. 4–10.
4. Oliinychuk R., Lys A. The role of forensic examinations in the investigation of atmospheric pollution. *Actual problems of jurisprudence : coll. scientific works*. Ternopil, 2021. P. 76–78.
5. Rynkova O. V. Types of forensic environmental examination and tasks solved during its conduct. *Lawyer*. 2011. № 9. P. 34–39.
6. Kravchuk I. Using the possibilities of forensic examinations within the framework of the investigation of criminal offenses against the environment. *Entrepreneurship, economy and law. Criminalistics*. 2018. P. 322–326.
7. Makarchuk V. G. New directions of forensic expert activity: forensic expert examinations of ecological direction. *ONDYSE Herald*. 2019. № 5. P. 114–119.
8. Pchelina O., Pchelin S. Peculiarities of the opening of criminal proceedings regarding crimes against the environment related to russia's armed aggression. *Actual issues of improvement of forensic and law enforcement activities : coll. science and practice conf. Kropyvnytskyi*, 2023. P. 211–214.

A. M. Lazebnyi, O. R. Nebesna, O. A. Kotsyuba. PRINCIPLES OF USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The article examines the conceptual principles of using special knowledge during the investigation of criminal offenses against the environment. The use of special knowledge and skills during the investigation of criminal offenses against the environment was analyzed. Also, the general principles regarding the investigation of criminal offenses against the environment were defined, and the theoretical foundations of the practical implementation of countermeasures against criminal offenses against the environment were highlighted.

Attention is focused on forensic examinations and their types, especially on forensic environmental examination. The task of forensic environmental examination, which consists in establishing a causal relationship between the state of human health, its changes and the harmful effects of the natural environment caused by anthropogenic activity, has been studied.

The investigation of violations of environmental safety rules requires the application of special knowledge from various scientific fields, since the range of objects of research in these cases is extremely diverse. Accordingly, it was proven that the effective use of special knowledge, with the right approach to the investigation, will ensure the effective disclosure of criminal offenses against the environment.

Keywords: *special knowledge, criminal offenses against the environment, forensic examinations, forensic environmental examination, ecological system, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року